

ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช: นักประวัติศาสตร์ผู้ค้นคว้าหาความจริง

วชิรชัย มูลศิลป์¹

บทคัดย่อ

พ.ศ. 2556 เป็นเวลาครบรอบ 100 ปี แห่งชาตกาลของศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช ผู้ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีความกระตือรือร้นในการค้นคว้าหาความจริงทางประวัติศาสตร์ โดยมีผลงานทางประวัติศาสตร์มากกว่า 100 เรื่องที่เขียนในเชิงวิเคราะห์ที่ได้ให้ความรู้ ความคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงความเชื่อที่เคยมีแต่เดิม เช่น เรื่อง การสอบศักราช ปีครองราชย์ของกษัตริย์สมัยอยุธยา นับแต่สมเด็จพระเอกาทศรถ จนถึงสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ เรื่องฐานันดรไพร่ ซึ่งเป็นการศึกษาชีวิตของไพร่หรือสามัญชน ในช่วงเวลา 575 ปี ได้เป็นแรงบันดาลใจให้มีการศึกษาค้นคว้าต่อเนื่องจนปัจจุบัน ผลงานทั้งหลายทำให้จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัยมอบปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ทางด้านประวัติศาสตร์แก่ท่าน **คำสำคัญ** ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช, นักประวัติศาสตร์ไทยเชิงวิเคราะห์, ฐานันดรไพร่

Abstract

The Year 2013 is the commemoration of the 100th anniversary since the birth of Prof. Emeritus Kachon Sukhabanij, who was glorified as “the only person in Thailand who was really enthusiastically interested in really studying the truth about Thai history”. Hundreds of Kachon’s analytical studies of Thai history provided new knowledge and ideas. They also changed old knowledge such as rechecking regnal years of Ayudhyan Kings since King Ekathotsarot. Subsequent historical studies have been inspired by Kachon’s outstanding work *Thanandon Phrai* (common man), studying life of the *Phrai* or common man in the past 575 years. Chulalongkorn University bestowed a Ph.D. degree (Honorary) in history to honor him.

Key words: Prof. Emeritus Kachon Sukhabanij, An analytical Thai historian, *Thanandon Phrai* (common man),

¹ ขอบพระคุณ ท่านผู้หญิง ผศ.วราณพญา สนิทวงศ์ และ ผศ.บุญสม ก้านสังวร ที่ให้ข้อมูลสำคัญหลายประการ

ตอนสายของวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2516 ท่ามกลางความยินดีของญาติมิตรและศิษย์ที่มาในงานแสดงความยินดีที่ท่านอาจารย์ชจร สุขพานิช ได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์พิเศษของวิทยาลัยวิชาการศึกษา (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ) และในโอกาสมีอายุครบ 60 ปี (5 รอบ) ท่านได้กล่าวขอบคุณผู้มาร่วมงานและกล่าวทิ้งท้ายว่า สิ่งที่ท่านปรารถนามากคือขอให้มีความสุขภาพดี แต่ที่ท่านปรารถนามากนั้น มีเวลาสั้นมาก เพียง 4 ปีเศษ ถึงวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2521 ท่านก็ถึงแก่อนิจกรรม นับเป็นความสูญเสียอย่างใหญ่หลวง ไม่เพียงแต่ญาติมิตร ลูกศิษย์ แต่รวมถึงผู้คนในวงการประวัติศาสตร์ไทย

ทุกคนที่ได้รู้จัก ค้นเคย หรือได้ฟัง ได้อ่านผลงานการศึกษาค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์ไทยของศาสตราจารย์พิเศษ ชจร (ต่อไปขอเรียกว่าท่านอาจารย์ชจร) ต่างยอมรับในผลงานของท่านว่า ท่านเป็น “ผู้ใฝ่ใจด้วยความกระตือรือร้นในการศึกษาเพื่อความจริง (truth) ในประวัติศาสตร์ไทย”²

ใน พ.ศ. 2556 ถ้าท่านอาจารย์ชจรยังมีชีวิตอยู่ ก็จะมีอายุครบ 100 ปี ดังนั้นจึงเป็นเวลาที่ดีที่ควรจะได้รำลึกถึงนักประวัติศาสตร์คนสำคัญคนหนึ่งในวงการประวัติศาสตร์ไทย เป็นตัวอย่างของบุคคลที่ให้คุณประโยชน์ต่อบ้านเมืองและวงการประวัติศาสตร์ไทย โดยผลงานการศึกษาค้นคว้าและ “ห้อง ศ.ชจร สุขพานิช” ในสำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร นับเป็นมรดกที่ล้ำค่าและยั่งยืนในการศึกษาประวัติศาสตร์

ชีวิตนี้เพื่อประวัติศาสตร์

ท่านอาจารย์ชจรได้เขียน “ประวัติโดยสังเขป” ของตนเอง³ ตอนหนึ่งว่า “จบ Formal Education - 2502 เมื่ออายุได้ 46 ปี จึงได้ทำการค้นคว้าวิจัยด้วยตนเองเรื่อยมาจนปัจจุบัน”

² เป็นคำกล่าวของ ศาสตราจารย์เดวิด เค. วยาจจ (David K. Wyatt) แห่งมหาวิทยาลัยคอร์เนล ในจดหมายแสดงความเสียใจต่อครอบครัวของท่านอาจารย์ชจร ลงวันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2521

ประวัติโดยสังเขป

เลขที่	ชื่อ	รายละเอียด
2456	นิพนธ์ อ. นนทบุรี	นิพนธ์ อ. นนทบุรี
2460	นิพนธ์ อ. นนทบุรี	นิพนธ์ อ. นนทบุรี
2463	นิพนธ์ อ. นนทบุรี	นิพนธ์ อ. นนทบุรี
2474	นิพนธ์ อ. นนทบุรี	นิพนธ์ อ. นนทบุรี
2475	นิพนธ์ อ. นนทบุรี	นิพนธ์ อ. นนทบุรี
2476-7	นิพนธ์ อ. นนทบุรี	นิพนธ์ อ. นนทบุรี
2478	นิพนธ์ อ. นนทบุรี	นิพนธ์ อ. นนทบุรี
2484	นิพนธ์ อ. นนทบุรี	นิพนธ์ อ. นนทบุรี
2488	นิพนธ์ อ. นนทบุรี	นิพนธ์ อ. นนทบุรี
2489	นิพนธ์ อ. นนทบุรี	นิพนธ์ อ. นนทบุรี
2493	นิพนธ์ อ. นนทบุรี	นิพนธ์ อ. นนทบุรี
2497	นิพนธ์ อ. นนทบุรี	นิพนธ์ อ. นนทบุรี

Small notes at the bottom of the page:
 2497
 2510
 2512

³ ประวัติโดยสังเขป เขียนด้วยลายมือ ด้วยตัวหนังสือเล็กๆ อาจจะอ่านยากนิดหน่อย แต่ก็เป็นระเบียบ เขียนบนสมุดบันทึกขนาด 20.5 x 13 ซม. ซึ่งท่านชอบใช้เขียนบทความ บันทึก รวมทั้งจดหมายถึงลูกศิษย์ รวมทั้งผมซึ่งเป็นลูกศิษย์ที่ท่านให้ความเมตตา ให้ความรู้แม้หลังจากการเรียนจบ และในระหว่างการทำงาน ประวัติโดยสังเขป เก็บไว้ที่ห้อง ศ.ชจร สุขพานิช ในกองเอกสารและภาพ ผมเองเชื่อว่า ท่านเขียนแล้วเก็บไว้ในเอกสารบทความจนหายากไม่สังเกตเห็น เพราะมีข้อความบางตอนไม่ปรากฏในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์พิเศษ ชจร สุขพานิช

ประวัติโดยสังเขป หน้า 1

เพื่อเป็นการรักษาเอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติของท่านอาจารย์ชจร จึงขอนำเสนอประวัติโดยสังเขปทั้งหมดที่ท่านได้บันทึกไว้ โดยคงอักขรวิธีตามต้นฉบับ

ประวัติโดยสังเขป

เกิด	9 มิถุนายน 2456	ที่บ้านข้าว อ.หนองแค ต.นาเรียง จ.สระบุรี
มากรุงเทพฯครั้งแรก	2460	พักที่บ้านน้องชายของย่าที่บ้านวัดตะเคียน (นายอากรสอน วีรางกูร) อำเภอบางรัก
เข้าศึกษา	2463	เข้าศึกษาเป็นนักเรียนประจำ ร.ร.อัสสัมชัญ บางรัก จนจบมัธยมแปด รวมเวลา 10 ปี ใน พ.ศ. 2473
ทำงาน	2474	เป็นครูสอนภาษาอังกฤษ ร.ร.อัสสัมชัญ บางรัก
	2475	เป็นเลขานุการท่านอธิการ ร.ร.มงฟอร์ต เชียงใหม่
	2476 - 7	เป็นหัวหน้าพนักงานของสำนักทนายความอังกฤษ Baguley, Tooth ⁴ ปากตรอกฮ่องกง แวงก์
	2478	เข้าศึกษาในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในคณะอักษรฯ จนได้ปริญญาตรี อ.บ., ป.ม. พ.ศ. 2483
	2484	เข้ารับราชการในกรมพาณิชย์ กระทรวงเศรษฐกิจ ในตำแหน่งหัวหน้าแผนก กองการค้าต่างประเทศ
	2488	ลาออกจากราชการ ประกอบการค้าส่วนตัว
	2489	เข้าทำงานในตำแหน่งเลขานุการ สำนักงานข่าวของกระทรวงเกษตรฯ รัฐบาลสหรัฐฯ ในสถานทูตอเมริกัน ถนนสาทรใต้
	2493	ประกอบการค้าส่วนตัว จนถึง พ.ศ. 2497 เลิกกิจการ
	2497	เดินทางไปกรุงลอนดอน เข้าศึกษาต่อที่ SOAS มหาวิทยาลัยลอนดอน 1 ปี
2498	ได้รับเชิญเป็นอาจารย์พิเศษ สอนวิชาประวัติศาสตร์ไทย วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร ⁵ หลักสูตรปริญญาตรี	

⁴ ชื่อเต็มคือ Baguley And Tooth Law Office อยู่ใน งานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์พิเศษ ชจร สุขพานิช, หน้า (6)

⁵ ปัจจุบัน คือ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

- 2500 ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย
2502 ได้รับ Fellowship จาก Rockefeller Foundation
เดินทางไปสหรัฐอเมริกา เข้าศึกษาในฐานะ Special Student
ที่มหาวิทยาลัย Harvard ได้ 1 ปี เดินทางกลับประเทศ

หมายเหตุ: ก่อนจะเข้าศึกษาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน พ.ศ. 2478 ได้สมัครเป็น
นักศึกษาวิชากฎหมายที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่ พ.ศ. 2476 โดยไปฟังการบรรยาย
ตอนเย็นเมื่อเลิกงาน ที่ ร.ร.กฎหมาย ได้สะพานพุทธยอดฟ้า (โดยมี ดร.ทองคำเปลว ชลภูมิ^๖
เป็นผู้บรรยายผู้หนึ่ง) เรียนได้ระยะหนึ่ง เห็นว่าหนักเกินไป เพราะงานฝรั่งเริ่มแต่ 7.00 น.
เลิกงาน 17.00 น. (บางวันเลิกเอามืดค่ำ) จึงไม่สามารถทำงานและเรียนควบคู่ไปพร้อมกัน
จึงตัดสินใจลาออกจากงาน เมื่อปลาย พ.ศ. 2477 และเข้าสมัครสอบคัดเลือก ได้เป็นนิสิต
จุฬายา เมื่อต้น พ.ศ. 2478 และเรียนตลอด 6 ปี จนได้ปริญญาตรีทางอักษรศาสตร์ และ
อนุปริญญาทางการศึกษา เมื่อ พ.ศ. 2483

และเมื่อก่อนจะเข้าศึกษาต่อที่ SOAS มหาวิทยาลัยลอนดอน เมื่อ พ.ศ. 2497 ได้เข้า
เรียนพิเศษในมหาวิทยาลัย Liverpool ในวิชา English for Foreign Student เป็นการเรียนและ
อบรมแบบ Intensive เป็นเวลา 30 วัน จบแล้วได้ประกาศนียบัตร

ข้าพเจ้าจึงเป็นนิสิต นักศึกษาของ 4⁷ มหาวิทยาลัย ดังนี้ คือ

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่ พ.ศ. 2476 – 7

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แต่ พ.ศ. 2478 – 83

มหาวิทยาลัย Liverpool พ.ศ. 2497

มหาวิทยาลัย Harvard พ.ศ. 2501 – 2

จบ Formal Education 2502 เมื่ออายุได้ 46 ปี จึงได้ศึกษาค้นคว้าวิจัยด้วยตนเอง
เรื่อยมาจนปัจจุบัน นับแต่ พ.ศ. 2504 ได้รับเชิญให้สอนในหลักสูตรปริญญาโทที่วิทยาลัย
วิชาการศึกษา ประสานมิตร จนปัจจุบัน และที่บัณฑิตวิทยาลัย จุฬายา แต่ พ.ศ. 2514

การเล่าเรียนศึกษาของข้าพเจ้าจากครู อาจารย์ทั้งในและ(นอกประเศ)^๘ เทศ จึงนับว่า
ช้านาน จนอายุล่วงเลยมาได้ 46 ปี เมื่อ พ.ศ. 2502 และนับจากปีนั้นมาจนปัจจุบัน ก็ไม่ได้
ละทิ้งทางวิชาการในวิชาประวัติศาสตร์ทั้งของไทยและของประเทศเพื่อนบ้าน ได้เข้าร่วม

^๖ หรือ ดร.ทองคำเปลว ชลภูมิ

⁷ ควรจะเป็น 5 มหาวิทยาลัย เพราะนับตก มหาวิทยาลัยลอนดอน หนึ่งในประวัติที่พิมพ์ในหนังสือ งานพระราชทานเพลิงศพ
งานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช ไม่ปรากฏเรื่องการเข้าเรียนที่มหาวิทยาลัยลิเวอร์พูล

^๘ เดิมโดยผู้เขียน

ประชุมสัมมนาในทางวิชาการ ทั้งในประเทศและที่เมืองย่างกุ้ง และฮ่องกง นับแต่ พ.ศ. 2503 จนถึงปัจจุบัน รวม 5 ครั้ง เป็นการแลกเปลี่ยน เพิ่มพูนทัศนคติทางวิชาการให้กว้างขวางออกไป ส่วนเอกสารที่เป็น source ในวิชาการประวัติศาสตร์ทั้งภาษาไทย และภาษาต่างประเทศ นับแต่จากสหรัฐ อังกฤษ ฮอลันดา ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น ฮ่องกง สิงคโปร์ ก็ได้ขออนุญาตนำมา รวบรวมมอบให้หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ไม่น้อยกว่า 25 รายการ”

จบ ประวัติโดยสังเขป เพียงเท่านี้ เป็นไปได้ว่า ท่านอาจารย์ชจรได้เขียนขึ้นก่อนหน้า การถึงอนิจกรรมไม่นานนัก เห็นได้ว่า เป็นการเขียนให้ข้อมูลพื้นฐานที่เป็นความจริง (truth) เขียนแบบถ่อมตน ซึ่งเป็นบุคลิกภาพ และเป็นคุณสมบัติของนักประวัติศาสตร์ที่ดี แม้ว่ามีหลายเรื่องที่ท่านสามารถคุย โอ้อวดได้ แต่ก็ไม่ทำ เช่น ท่านเคยฟังคำบรรยายหรือเป็น ลูกศิษย์ของนักประวัติศาสตร์คนสำคัญชื่อ ก้อง (โลก) ที่ได้รับการยกย่องอย่างสูง คือ D.G.E. Hall ที่ SOAS มหาวิทยาลัยลอนดอน⁹ ผู้เขียน *A History of South-East Asia* (มีแปลเป็นภาษาไทยในชื่อ ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้) และเล่มอื่นๆ อีกมาก John K. Fairbank (นักประวัติศาสตร์จีน) Edwin O. Reischauer (นักประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น) ที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ผู้ร่วมกันเขียน *East Asia : The Great Tradition* (มีแปลเป็นภาษาไทยในชื่อ *อารยธรรมตะวันออก*) และ *East Asia : The Modern Transformation* (มีแปลเป็นภาษาไทยในชื่อ *เอเชียตะวันออกเฉียงยุคใหม่* เล่มนี้มี Albert M. Craig ร่วมเขียนด้วย เพราะ Prof. Edwin O. Reischauer ได้รับแต่งตั้งเป็นทูตประจำญี่ปุ่น) และยังมีเล่มอื่นๆ อีกมาก หรือ การที่ไม่ยอมรับการตั้งชื่อในพงศาวดารที่ท่านไปพบที่บริติช มิวเซียม เหมือนดั่งการตั้งชื่อ พงศาวดารหลายฉบับ เช่น “พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ” (หรือ “พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ”) จนทำให้มีการตั้งชื่อว่า “พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติช มิวเซียม กรุงลอนดอน” แทนการตั้งชื่อ พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ฉบับนายชจร สุขพานิช

จาก ประวัติโดยสังเขป ยังจะเห็นได้ว่า นับแต่ พ.ศ. 2502 เมื่ออายุได้ 46 ปี จนถึงแก่อนิจกรรมเมื่อ พ.ศ. 2521 เมื่ออายุได้ 64 ปี 7 เดือน นับเป็นเวลาราว 19 ปี ท่านได้อุทิศตนเพื่อศึกษาค้นคว้า เขียน สอน ประชุม บรรยายพิเศษ รวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับไทย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เอเชียตะวันออก เพื่อให้ข้อเท็จจริง (facts) ทางประวัติศาสตร์ไทย เป็นความจริง (truth) ทางประวัติศาสตร์ไทย ดังเห็นได้จากผลงานของท่านที่พิมพ์เผยแพร่ และ “ห้อง ศ.ชจร สุขพานิช” ที่ท่านมอบหนังสือส่วนตัวให้เป็น

⁹ ท่านผู้ทรงคุณวุฒิ ผศ.วรุณยุพา สนิทวงศ์ เล่าให้ผมฟังว่า ท่านและท่านอาจารย์ชจร เคยฟังการบรรยายของ ศ.ดี.จี.อี. ฮอลล์ ที่ SOAS ในชั้นเรียนเดียวกัน

มรดกแก่ผู้สนใจประวัติศาสตร์ ใช้ศึกษาค้นคว้าเพื่อให้ความจริงทางประวัติศาสตร์ปรากฏขึ้นมา
ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ชีวิตของท่านเพื่อประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง

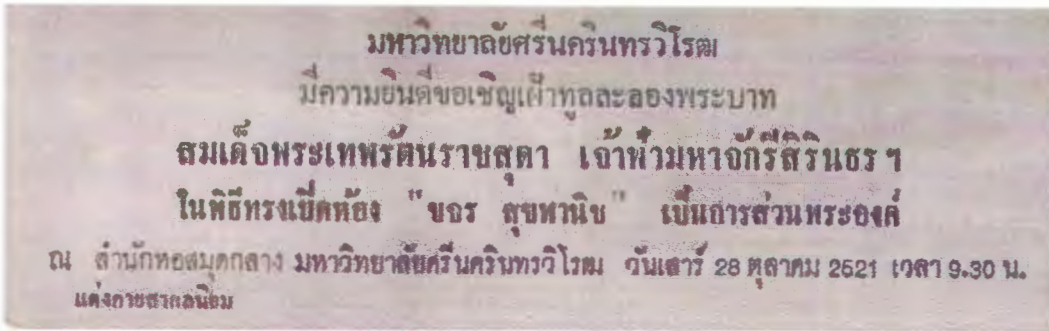
ด้วยผลงานเป็นที่ประจักษ์และเป็นที่ยอมรับในความก้าวหน้าของการศึกษา
ประวัติศาสตร์ไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงได้มอบ อนุสรณ์ศาสตราจารย์พิเศษ ทางด้าน
ประวัติศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. 2514 และ วิทยาลัยวิชาการศึกษา (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ)
ได้แต่งตั้งให้ท่านเป็นศาสตราจารย์พิเศษ ทางด้านประวัติศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. 2516

การค้นคว้าหาความจริง

นักประวัติศาสตร์คนสำคัญทั้งหลาย ไม่ว่าในโลกตะวันตก ตั้งแต่ เฮอร์โดตัส (Herodotus
ราว 484 – 420 ปีก่อน ค.ศ.) ผู้ได้รับการยกย่องว่าเป็น “บิดาของประวัติศาสตร์ – Father
of History” ของโลกตะวันตก หรือ ซือหม่า เซียน (Sima Qian, ราว 145 – 90 ปีก่อน ค.ศ.)
ผู้ได้รับการยกย่องให้เป็นบิดาของประวัติศาสตร์ของโลกตะวันออก ต่างมีความปรารถนาสูงสุด
ร่วมกัน คือ การค้นหาและการอธิบายความจริงในประวัติศาสตร์ ท่านอาจารย์ขจร ก็เช่น
เดียวกัน เพราะเรื่องที่เรารู้ทั้งหลายจำนวนหนึ่ง เรียกว่า ข้อเท็จจริง (facts) หรือพูดง่าย ๆ
ก็คือ ข้อเท็จ และ ข้อจริง ซึ่งต่างกับ ความจริง (truth) คือเป็นจริงอย่างเดียวไม่มีเท็จ
ดังนั้นนักประวัติศาสตร์ทั้งหลายต้องค้นคว้าหาหลักฐานด้วยวิธีการต่างๆ ทั้งเอกสาร ศึกษา
สถานที่ที่เกิดเหตุการณ์ สัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ เพื่อให้ได้ความจริง

ปัจจุบัน การค้นคว้าข้อมูลจากหลักฐานดังกล่าว ง่ายกว่าสมัยที่ท่านอาจารย์ขจร มีชีวิต
อยู่มาก เพราะอาศัย website ทั้งหมด ซึ่งบางทีก็เรียกกันง่าย ๆ ว่า ถามอากู คือ กูเกิล หรือ
ถามวิกิ คือ วิกิพีเดีย แต่ก่อนที่จะมีอินเทอร์เน็ตหรือเว็บไซต์ทั้งหลาย นักประวัติศาสตร์ ต้อง
ค้นคว้าจากเอกสาร หนังสือ หรือไปศึกษาสถานที่ที่เกี่ยวข้อง สำหรับหนังสือนั้นก็ทราบกันดีว่า
หอสมุดแห่งชาติมีหนังสือไม่เพียงพอ ดังนั้น ท่านอาจารย์ขจร ต้องสั่งซื้อจากต่างประเทศด้วย
ทุนส่วนตัว เพื่อนำมาศึกษาค้นคว้า มอบให้กรมศิลปากร (และให้ลูกศิษย์ ไว้เพิ่มพูนความรู้
ผมเองก็ได้รับความเมตตาจากท่านมาก) นี่จึงเป็นที่มาของห้อง ศ.ขจร สุขพานิช ที่ชั้น 6
ในสำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ซึ่งท่านได้ทำพินัยกรรมมอบให้ตั้งแต่
ก่อนการถึงแก่อนิจกรรม¹⁰ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธรฯ (สมเด็จพระ
เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี) เสด็จฯ เปิดเมื่อวันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ. 2521

¹⁰ พินัยกรรม ลงวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2520 มี ผศ.วิชัย ทับเที่ยง ผู้อำนวยการหอสมุด มศว เป็นผู้ลงนามรับมอบ
ศาสตราจารย์ ดร.สุดใจ เหล่าสุนทร อธิการบดี และผม เป็นพยาน

ห้อง ศ.ขจร สุขพานิช ที่ชั้น 6
สำนักหอสมุดกลาง มศว และหนังสือส่วนหนึ่ง

ผู้ที่มีโอกาสใช้หนังสือในห้อง ศ.ขจร สุขพานิช จะพบว่าท่านเป็นนักค้นคว้าที่ดีมาก คือมีการสรุปสาระสำคัญไว้ข้างหน้าของเล่ม หรือมีการขีดเส้นใต้สาระสำคัญอย่างเรียบร้อย และเขียนข้อมูล ข้อสังเกตไว้ที่ขอบของหน้าหนังสือ เพราะความคิดแรกจากการอ่านมีความสำคัญมาก ข้อมูลจากหนังสือทั้งหลายจำนวนหนึ่งมีอายุ

ร่วม 200 ปี และมีหนังสือที่พิมพ์ใหม่ ทำให้งานเขียนของท่านอาจารย์ขจร มีหลักฐานชัดเจน ให้ความรู้ ความคิดใหม่ๆ ทุกเรื่องอย่างทันสมัย ไม่ใช่ “ว่าความไปตามให้” ดังที่เคยมีคนกล่าวหาเพราะไม่ได้อ่าน หรือขาดความรู้ก็เป็นได้ จึงกล่าวง่าย ๆ เช่นนั้น แล้วก็ถูกโต้กลับในทันทีว่า ไม่จริง..! ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

ผลงานหาความจริง

ท่านอาจารย์ขจร ได้ค้นคว้าและเขียนงานทางประวัติศาสตร์ตั้งแต่เป็นนิสิตในคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และทำต่อเนื่องกันมาเมื่อมีโอกาสและปลีกตัวจากธุรกิจได้ หลังจาก พ.ศ. 2502 เมื่อได้ศึกษาที่มหาวิทยาลัยลอนดอน และฮาร์วาร์ด แล้ว ก็ได้ทำการค้นคว้าและผลิตผลงานมากขึ้น ผลงานของท่านอาจารย์ขจร มีทั้งที่เขียนเป็นเล่ม และบทความรวมกันมากกว่า 100 เรื่อง¹¹ เช่น *ออกญาวิไชเยนทร์* และ *การต่างประเทศรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์*, *ฐานันดรไพร่* หรือเป็นบทความ เช่น “สอบศักราชปีรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ, พระราชพงศาวดารยุคอยุธยา พ.ศ. 1893 – 2310” ซึ่งพิมพ์ในวารสารต่างๆ รวมทั้ง *วารสารประวัติศาสตร์* ของภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

ผลงานทั้งหลายมีการรวมพิมพ์เป็นเล่ม ทั้งระหว่างที่ท่านอาจารย์ขจร ยังมีชีวิตอยู่และถึงแก่อนิจกรรมแล้ว โดยสำนักพิมพ์ก้าวหน้า, เคล็ดไทย, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, องค์การค้าของคุรุสภา ฯลฯ บางเรื่องมีการขอไปพิมพ์แจกในงานศพ ผลงานที่มีการรวมเป็นเล่ม (โดยหลายเล่มผมเป็นผู้รวบรวมและบรรณาธิการ) เช่น

ข้อมูลจากอดีต

ข้อมูลประวัติศาสตร์ : ก่อนสมัยสุโขทัย

ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยสุโขทัย

อยุธยาคดี

อยุธยาราชธานี

ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยบางกอก

ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 1600 – 2310 ฯลฯ

งานทั้งหลายของท่านอาจารย์ขจร ผ่านการศึกษาค้นคว้า มีหลักฐานใหม่ ความคิดใหม่ และเขียนในเชิงวิเคราะห์ บางเรื่องต้องใช้เวลานาน และมีการคิดทบทวนใหม่ เช่น “เรื่องสอบศักราชปีรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ” บางเรื่องยังทำการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม ไม่ใช่พอใจเพียงแค่นั้น แม้จะมีการพิมพ์ไปแล้ว เช่น *ฐานันดรไพร่* ซึ่งถือเป็นผลงานที่เด่นมากเรื่องหนึ่งของท่าน

¹¹ งานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช หน้า (11)

เรื่อง *ฐานันดรไพร่* เป็นการศึกษาที่บุกเบิกเรื่องราวของสามัญชนสมัยก่อน ที่เรียกกันว่า “ไพร่” โดยใช้หลักฐานของไทยจากพระราชพงศาวดาร กฎหมายตราสามดวง กฎหมายรัชกาลที่ 5 หลักฐานต่างชาติที่เกี่ยวกับไทย เป็นต้น และวิเคราะห์ในบริบทของสังคมไทย ไม่เหมือนงานของ จิตร ภูมิศักดิ์ เรื่อง *โฉมหน้าศักดินาไทย* ที่ใช้ทฤษฎีของมาร์กซ์มาวิเคราะห์ ซึ่งทำให้ดูแปลกๆ อาจกล่าวได้ว่า เรื่อง *ฐานันดรไพร่* ทำให้เกิดแรงบันดาลใจให้มีการศึกษาต่อเป็นวิทยานิพนธ์หลายเล่ม เช่น ของ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ เรื่อง “สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2416)” (ชื่อตามฉบับแปล), ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ “ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2453”, อัญชลี สุสัยณ์ “ไพร่สมัย ร.5 ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (ชื่อตามฉบับพิมพ์) รวมทั้งบทความของผู้เขียนเอง เรื่อง “จากไพร่ฟ้าสู่สามัญชน” และล่าสุดคือ “ไพร่เลือกนาย - ตามใจไพร่สมัคร พ.ศ. 2411 - 2442”¹² ซึ่งล้วนเป็นการต่อยอดหรือขยายฐานความรู้จาก *ฐานันดรไพร่* ก็ว่าได้

เรื่อง *ฐานันดรไพร่* เป็นงานที่ท่านอาจารย์ขจรใช้เวลาค้นคว้าต่อเนื่องยาวนาน ตั้งแต่ พ.ศ. 2502 และ “ได้ติดตามแก้ไข ซ่อมเติม แสดงหลักฐานจวบจน พ.ศ. 2518 จึงยุติ” เป็น “Labor of Love”¹³ โดยใน พ.ศ. 2518 ท่านได้เขียน “ฐานันดรไพร่ (ข้อมูลเพิ่มเติม)” ขยายความสำคัญว่า แม้ใน พ.ศ. 2448 มีการประกาศพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 ซึ่งเป็นเสมือนการยกเลิกระบบไพร่ แต่การบังคับใช้ยังไม่ทั่วถึงในพระราชอาณาจักรจน พ.ศ. 2459

มีข้อมูลสำคัญหลายประการที่ท่านอาจารย์ขจรเสนอไว้ใน *ฐานันดรไพร่* ที่สำคัญมาก ๆ คือ การให้ความหมายของคำว่า “ไพร่หลวง” “ไพร่สม” แตกต่างจากที่เคยเล่าเรียนกันมารวมทั้งปรากฏใน *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* เป็นเวลานาน โดยแต่เดิมอธิบายว่า ไพร่สม คือ “ชายฉกรรจ์ อายุครบ 18 ปี เข้ารับราชการทหารฝึกหัดอยู่ 2 ปี แล้วย้ายมาเป็นไพร่หลวง ไพร่หลวง คือ พลที่เข้าประจำการแล้ว” แต่ท่านอาจารย์ขจร ได้เสนอใหม่โดยมีหลักฐานสนับสนุนว่า ไพร่สม คือ คนของมูลนาย เจ้านาย ที่พระมหากษัตริย์แบ่งปันให้ ส่วน ไพร่หลวง เป็นคนของหลวง หรือของทางราชการ เรื่องนี้ไม่เกี่ยวกับอายุ ข้อเสนอนี้เป็นที่ยอมรับกันในปัจจุบัน

เรื่อง *ฐานันดรไพร่* มีการพิมพ์เผยแพร่หลายครั้ง และมีการอ้างอิงกันมาก ผู้สนใจสามารถหาอ่านได้ไม่ยากนัก จึงขอไม่กล่าวถึงรายละเอียดในที่นี้

¹² วุฒิชัย มูลศิลป์. “ไพร่เลือกนาย - ตามใจไพร่สมัคร พ.ศ. 2411 - 2442” วารสารราชบัณฑิตยสถาน ปีที่ 37 ฉบับที่ 3 กรกฎาคม - กันยายน 2555

¹³ ขจร สุขพานิช. *ฐานันดรไพร่*. หน้าคำนำ

ผลงานที่สำคัญอีกเล่มหนึ่งที่ผมอยากกล่าวถึงในที่นี้คือ *ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 1600 - 2310* ซึ่งปรับปรุงจากคำบรรยายของท่านอาจารย์ขจร แก่นักศึกษาคณะมนุษยศาสตร์ ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2509 และได้ตรวจแก้โดยตัวท่านเอง ก่อนจะถึงแก่นิจกรรรมเพียงไม่กี่เดือน อาจกล่าวได้ว่า นี่เป็นการตกผลึกความรู้ที่ท่านศึกษาค้นคว้าสั่งสมจนวาระจะสุดท้าย และท่านหวังว่าหนังสือเล่มนี้ จะเป็นหยดน้ำที่ “ไหลหยดโดยไม่หยุดยั้ง” ในความก้าวหน้าทางวิชาการ ดังที่ท่านเขียนไว้คำนำ หรือเป็นหยดน้ำที่มีพลังมหาศาลใน “กระแสน้ำแห่งความก้าวหน้าทางวิชาการ” ดังที่ รศ.สาคร ช่วยประสิทธิ์ หัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์ มศว ในเวลานั้น กล่าวไว้ใน “ประกาศขอบคุณ” เมื่อมีการพิมพ์หนังสือดังกล่าวใน พ.ศ. 2521

เบื้องต้นที่น่าสนใจสำหรับหนังสือเล่มนี้คือ การกำหนดการเริ่มต้นประวัติศาสตร์ไทยที่ พ.ศ. 1600 สมัยอาณาจักรศรีอยุธยา หรือ “ลำพูนไชย” แทนที่จะเป็น พ.ศ. 1792 เมื่อเริ่มต้นสมัยสุโขทัย ซึ่งถือได้ว่าเป็นการขยายพรมแดนของประวัติศาสตร์ไทยให้ไกลออกไป แม้จะยังไม่ถึง 1,000 ปี ตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งความหวังไว้ เมื่อมีพระบรมราโชวาทก่อตั้งโบราณคดีสโมสร เมื่อ พ.ศ. 2450 (กล่าวได้ว่า โบราณคดีสโมสร คือ สมาคมประวัติศาสตร์ และสมาคมโบราณคดี ตามความหมายปัจจุบัน)

ความสำคัญประการต่อมา คือ เมื่อเริ่มต้นบรรยายครั้งที่ 1 ได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์และวิธีศึกษาว่า ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวของคนที่มีการจดบันทึกไว้ แต่บันทึกที่มีอยู่ก็เพียงนิดเดียว ต้องใช้อย่างอื่นมาช่วยศึกษาค้นคว้า ประวัติศาสตร์ไทยก็เช่นเดียวกัน และที่มนิดเดียวก็ต้องศึกษา โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ วิธีการทางประวัติศาสตร์เป็นเรื่องที่เด็กนักเรียนตั้งแต่ชั้นประถม มัธยม เรียนกันในสมัยนี้ แต่ใน พ.ศ. 2509 ต้องถือว่าก้าวหน้ามากทีเดียว ในตอนท้ายของคำบรรยายครั้งแรกนี้ ท่านได้อ้างงานเขียนของพระยาอนุমানราชธน (ยง เสถียรโกเศศ) ว่า “การอ่านประวัติศาสตร์ ไม่ใช่อยู่อแค่ที่จำได้ แต่อยู่ที่การใช้ปัญญาตรึกตรองด้วยเหตุผล เมื่อเป็นจริงแล้วจึงเชื่อ สมดังที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ในกาลามสูตร” ซึ่งแม้จะเก่าโบราณ แต่ก็อาจนำมาเทียบเคียงกับวิธีการทางประวัติศาสตร์ได้บ้าง

การบรรยายครั้งต่อๆ มา ท่านได้อธิบายเหตุผลการเริ่มต้นประวัติศาสตร์ไทยที่ พ.ศ. 1600 (โดยประมาณ) ซึ่งเรียกว่า “ไทยสยาม” เพราะคนไทยผสมผสานกันหลายพวกหลายเผ่า โดยหลักฐานที่ชัดเจนคือ **จารึกจามปา** พ.ศ. 1593 ที่เมืองเว้ กล่าวถึง เซลยศึกษาสยาม และต่อมาคือ ภาพสลักนูนต่ำที่ระเบียงนครวัด เป็นภาพ (และข้อความ) ขบวนทหารสยามสวนสนาม ในเวลานั้น ลำพูน หรือ อยุธยา มีอยู่แล้ว หลักฐานจามปาและเขมร ที่กล่าวถึงสยามก็น่าจะไปจากลำพูนนี่เอง ทั้งนี้โดยวิเคราะห์จากหลักฐานที่มีอยู่ หลักฐานที่พบใหม่ และหลักฐานต่างชาติที่เกี่ยวข้อง ท่านอาจารย์ขจรได้ใช้วิธีการเช่นนี้ และการวิเคราะห์หลักฐานต่างๆ พร้อมให้แนวคิดที่เรื่องใดที่ควรเชื่อถือหรือน่าจะเป็นความจริง ในการบรรยายครั้งต่อ

มา จนถึงเรื่องการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310 ก็ดำเนินไปในลักษณะนี้ และในการบรรยายครั้งที่ 14 ซึ่งเป็นครั้งสุดท้าย ท่านได้กล่าวถึงหลักเกณฑ์ในการแสวงหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย คือ ต้องรู้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่า หลักฐานใดเป็น Primary Sources, Secondary Sources ประชุมพงศาวดารภาคใด “ที่ควรจะมีติดตัวอย่างมั่นคงเหมาะสมภาคใดที่ติดถือได้บ้าง แต่ว่าอย่าแน่นัก ภาคใดควรอ่านผ่าน” (หน้า 223) “ถ้าเราจะเกิดเชื่อมั่นอะไรบางอย่าง เราต้องทดสอบ ต้องหาเอกสารอื่นๆ มาตรวจดูว่าตรงกันไหม (ทั้ง) เรื่องราว ศักราช เหตุการณ์” (หน้า 224) โดยยกตัวอย่างหนังสือชุดประชุมพงศาวดารเล่ม 1 - 10 ของสำนักพิมพ์ก้าวหน้า ซึ่งในเวลานั้นเพิ่งพิมพ์เสร็จเท่านั้นเป็นตัวอย่าง และท่านอาจารย์ขจร ได้สั่งซื้อและมอบให้เป็นสมบัติของคณะมนุษยศาสตร์ ก่อนจบการบรรยายท่านกล่าวว่า “เราอ่านอะไรของใครจะวิเศษแค่ไหน อย่าไปเชื่อทั้งหมดต้องทดสอบดูก่อน” ซึ่งถือได้ว่า เป็นหลักเกณฑ์สำคัญในการแสวงหาความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ

งานค้นคว้าเพื่อหาความจริงในประวัติศาสตร์ไทยของท่านอาจารย์ขจรทุกเรื่องได้ให้หลักฐานใหม่ ความรู้ ความคิดใหม่ หลายๆ เรื่องได้ใช้เป็นความรู้ใหม่ในปัจจุบัน เช่น การสอบศักราชพระเอกาทศรถ, อายุการครองราชย์ของกษัตริย์อยุธยาตั้งแต่สมัยพระเอกาทศรถ เป็นต้นมา จนเสียกรุง พ.ศ. 2310 เพราะพงศาวดารฉบับต่างๆ มีข้อมูลขัดแย้งกันมาก หรือข้อเสนอกเกี่ยวกับจำนวนกษัตริย์สุโขทัย ซึ่งแต่เดิมเชื่อว่ามี 8 พระองค์ แต่ท่านอาจารย์ขจรเสนอว่า มี 10 พระองค์ โดยใช้หลักฐานใหม่คือ **จารึกหลักที่ 45** พบเมื่อ พ.ศ. 2499 จึงเสนอเพิ่มปู่...สงคราม และปู่พระยงวันนารถ ข้อเสนอนี้มีทั้งรับและคัดค้าน โดยเฉพาะจากศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ว่าควรรับ ปู่พระยงวันนารถ เป็นกษัตริย์ แต่ไม่รับ ปู่...สงคราม เพราะหลักฐานเรียกปู่ เฉยๆ ไม่เรียก ปู่พระยา เหมือนอีกหลายพระองค์ที่เป็นกษัตริย์ ดังนั้น กษัตริย์สุโขทัยจึงมี 9 พระองค์¹⁴ ข้อเสนอเช่นนี้ของท่านอาจารย์ขจร เป็นการบุกเบิกทางให้นักศึกษาได้ค้นคว้าหาข้อสนับสนุนหรือหักล้าง ซึ่งล้วนแต่เพิ่มพูนวิทยาการให้ก้าวหน้าต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง¹⁵

ขอกล่าวถึงผลงานของท่านอาจารย์ขจร อีกสักเรื่อง สองเรื่อง เพื่อยืนยันว่าท่านไม่ได้ “ว่าความไปตามใจ” คือ ว่าตามที่เคยมีผู้ว่า หรือแย้งกันแต่เดิมมา เช่น

1. เรื่อง “การสอบศักราชปรีชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ” ปัญหาของเรื่องนี้ เพราะพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ให้เวลาการครองราชย์ของสมเด็จพระเอกาทศรถไว้ไม่ตรงกัน ส่วน **ฉบับหลวงประเสริฐ** ที่ใช้เป็นหลักยึดถือและยอมรับกันว่าศักราชทั้งหลายถูกต้อง ก็หมดฉบับเพียงปลายสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปัญหาจึงเกิดขึ้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

¹⁴ ท่านอาจารย์ขจร เคยกล่าวแบบติดตลกว่า “ก็ยังดี ได้กำไรมาหนึ่ง ซาดทุนไปหนึ่ง เสมอตัว”

¹⁵ ประเสริฐ ณ นคร “คุณขจร จากไปใครจะแทน”. ตูใน **งานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช**, หน้า 60

ทรงเสนอไว้ว่า ครองราชย์เป็นเวลา 15 ปี แต่ท่านอาจารย์ขจรซึ่งได้ใช้หลักฐานชาติตะวันตกที่อยู่ในอยุธยาสมัยนั้น เสนอว่าครองราชย์ 5 ปีเศษ (ต่อมาปรับเป็น 6 ปี) และในบทความนี้ได้เสนอปีครองราชย์ของพระศรีเสาวภาคย์ ถึง พระศรีสุธรรมราชาด้วย ต่อมา**คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย** ได้มอบหมายให้ท่านอาจารย์ขจร ตรวจสอบปีครองราชย์ของกษัตริย์ที่ครองต่อมาจนสิ้นสมัยอยุธยา ซึ่งเป็นที่ยอมรับและใช้กันในปัจจุบัน นับเป็นความก้าวหน้าต่อจากสมเด็จพระยาบรมมหาราชูปถัมภ์ ทรงเสนอไว้

2. เรื่อง “การเสียดินแดนใน ร.ศ. 111” เป็นเรื่องที่ไม่เคยปรากฏในหนังสือประวัติศาสตร์เสียดินแดนมาก่อน แต่บทความของท่านอาจารย์ขจร ได้กล่าวถึงการเสียดินแดนแก่อังกฤษใน ร.ศ. 111 หรือ พ.ศ. 2435 ที่เรียกกันว่า 13 หัวเมืองทางทิศเหนือของอำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบันมีการยอมรับและปรากฏในเรื่องการเสียดินแดนแล้ว

ยังมีอีกหลายเรื่อง ผู้สนใจเชิญอ่านในบทความของท่านอาจารย์ขจร ซึ่งหลังสุดองค์การคำของคุรุสภาได้พิมพ์เผยแพร่

การขยายพืชรพันธุ์เพื่อการค้นคว้าหาความจริง

จาก *ประวัติโดยสังเขป* และที่กล่าวมาในตอนต้น จะพบว่า ท่านอาจารย์ขจรได้ดำเนินการหลายประการ เพื่อให้การค้นคว้าหาความจริงในประวัติศาสตร์ ทำได้ลุ่มลึกและกว้างขวางยิ่งขึ้น ซึ่งขอกล่าวถึงโดยสรุป ณ ที่นี้ คือ

1. การเขียนงานทางประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ ซึ่งได้ทำเรื่อยมาตั้งแต่เป็นนิสิตที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จนมีผลงานพิมพ์เผยแพร่มากมาย

2. การซื้อหนังสือ วารสาร เอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับประเทศไทย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จีน ญี่ปุ่น อินเดีย และโลกตะวันตก ทั้งที่เป็นหนังสือรุ่นใหม่ และรุ่นเก่าที่เลิกพิมพ์ไปแล้ว รวมทั้งที่เป็นหนังสือ วารสารหายาก ซึ่งดูและศึกษาได้ที่ห้อง ศ.ขจร สุขพานิช

นอกจากจะซื้อมาสส่วนตัว ยังซื้อ ถ่ายเอกสารหรือทำเป็นไมโครฟิล์ม จากต่างประเทศ มอบให้กรมศิลปากร หรือคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ ที่ท่านเป็นกรรมการอยู่ ท่านเคยเล่าว่า ครั้งหนึ่ง กรมศิลปากร จะให้ท่านจ่ายภาษีค่าไมโครฟิล์มที่เป็นการถ่ายเอกสารประวัติศาสตร์มา โดยเข้าใจหรือหาว่าเป็นฟิล์มภาพยนตร์ ท่านต้องให้กรมศิลปากรไปดำเนินการ จึงรอดตัวไป

มีหนังสือชุดหนึ่งที่ผมอยากกล่าวถึง คือ ชุด *The Philippines Island, 1493 - 1898* ซึ่งมี 55 เล่ม หนังสือชุดนี้ ท่านอาจารย์ขจร สั่งให้คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งในเวลานั้นขึ้นกับสำนักนายกรัฐมนตรี เพราะมีข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยอยู่ด้วย และมี

ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไปโจมตีเขมร ทรงชนะ แต่หลักฐานนี้ระบุว่า นักพระสัตถาหลบหนีไปลาวตอนใต้ได้¹⁶ ซึ่งไม่ตรงกับที่ปรากฏในพงศาวดาร และไม่ตรงกับ ภาพจิตรกรรมที่วัดสุวรรณดาราราม พระนครศรีอยุธยา ที่มีการตัดศีรษะนักพระสัตถา ในพิธี ปฐมกรรม (ตามที่เข้าใจกัน) หลักฐานในหนังสือชุดดังกล่าว ซึ่งข้อเท็จจริงตรงกันกับ พงศาวดารเขมร ทำให้เราต้องเรียนรู้ประวัติศาสตร์ตอนใหม่ และต้องหาความรู้ใหม่เกี่ยวกับเหตุการณ์นี้และเรื่องพิธีปฐมกรรมคืออะไร แน่หนอนต้องไม่ใช่แบบที่เราอธิบายกันมาแต่ เดิม ขอย้ำว่าหลักฐานนี้เขียนโดยชาวสเปนที่อยู่ในเขมรเวลานั้น ถือเป็นหลักฐานร่วมสมัยที่น่า เชื่อถือ

ขอกล่าวอีกครั้งว่า ท่านอาจารย์ขจร ยังมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เรื่องความรู้แก่บุคคลอื่น ด้วย เช่น มอบหนังสือให้ท่านผู้หญิง ผศ.วรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ซึ่งในเวลานั้นเป็น อาจารย์ที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ มศว (ที่จริงแล้ว ทั้งสองท่านได้แลกเปลี่ยนความรู้หนังสือ เป็นประจำ) และมอบให้ผมหลายเล่มด้วย

3. การร่วมประชุม สัมมนา ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ดังที่ท่านกล่าวไว้ใน *ประวัติโดยสังเขป*

4. การสอน ท่านเป็นอาจารย์พิเศษในหลายมหาวิทยาลัย เช่น ที่วิทยาลัยวิชาการ ศึกษา (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นการขยายพืชพันธุ์แห่งการค้นคว้าให้แพร่หลายยิ่งขึ้น

ผมขอกล่าวถึงการเป็นอาจารย์พิเศษที่วิทยาลัยวิชาการศึกษา เริ่มจากศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี อธิการ (เมื่อเป็น มศว จึงเรียก อธิการบดี) เป็นเพื่อนรุ่นน้องที่จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย แต่เรียนพร้อมกัน พักหอพักเดียวกัน และเคยเข้าบ้านอยู่ด้วยกันระยะหนึ่ง มีความสนิทสนมกันมาก ได้เห็นผลงานทางด้านประวัติศาสตร์ของท่านอาจารย์ขจรมานาน แล้ว เมื่อท่านกลับจาก SOAS (School of Oriental and African Studies) มหาวิทยาลัยลอนดอน จึงได้เชิญมาเป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทย และเมื่อกลับจากการไปศึกษา ต่อที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด¹⁷ ก็ได้รับเชิญให้มาสอนแก่นิสิตปริญญาโท และประกาศนียบัตร ชั้นสูง (ศึกษาต่อหลังปริญญาตรี 1 ปี แต่ยังไม่ถึงปริญญาโท) ศ.ดร.สาโรช บัวศรี ได้กล่าวว่า “คุณขจรก็ริเริ่มการสอนเชิงวิเคราะห์ โดยให้นิสิตได้รู้จักค้นคว้าหลักฐาน และพิสูจน์ความจริง ในวิชาประวัติศาสตร์”¹⁸ และ ผศ.บุญสม ก้านสังวร ลูกศิษย์ปริญญาโทรุ่นแรก พ.ศ. 2504

¹⁶ ขจร สุขพานิช “พระยาละแวกมิได้ถูกปฐมกรรม”. *อยุธยาราชธานี*, หน้า 78 - 92 และ จันทรฉาย ภคอธิคม. (แปล). *กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน*, หน้า 67

¹⁷ ท่านอาจารย์ขจรเคยเล่าให้ผมฟังว่า ได้ฟังการบรรยายของ Prof. John K. Fairbank ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์จีน ต้องตั้งใจฟังอย่างใจจดจ่อ เพราะพูดฟังยาก แม้ว่าท่านจะมีความรู้ภาษาอังกฤษดีมากก็ตาม

¹⁸ สาโรช บัวศรี. “แต่ ศจ.ดร.ขจร สุขพานิช ผู้เป็นมิตรแท้” *งานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช*, หน้า 56

ต่อมาเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาบรรณารักษศาสตร์ มศว ประสานมิตร ได้รำลึกถึงความหลังเกี่ยวกับการสอนของท่านอาจารย์ขจร ตอนหนึ่งว่า ท่านอาจารย์เคยกล่าวไว้ในประวัติศาสตร์ “It is not important who is right but what is right” (ใครผิดใครถูกไม่สำคัญ สำคัญว่า สัมมาทิจฺจึคืออะไร – คำแปล ของ ผศ.บุญสม ก้านสังวร)¹⁹ หรือจะพูดง่ายๆ ว่า สิ่งที่ต้อง หรือความจริงสำคัญกว่าใครถูกใครผิด ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของ ศ.ดร.สาโรช บัวศรี

พืชพันธุ์เพื่อการค้นคว้าหาความจริงขยายมากขึ้น เมื่อภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยวิชาการศึกษา ได้เปิดสอนระดับปริญญาโททางประวัติศาสตร์ เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2509 โดยผมเป็นนักศึกษารุ่นแรก (มีเรียน 2 คน อีกคนคือ คุณไพบูลย์ สุขสุเมฆ แต่เรียนไม่จบ เพราะไม่เขียนวิทยานิพนธ์ ต่อมาประสบความสำเร็จอย่างสูงในวงการหนังสือพิมพ์) ท่านอาจารย์ขจร ยังได้รับเชิญให้เป็น “อาจารย์พิเศษ – ชนิดประจำ” (เป็นคำของท่าน อาจารย์ขจรเอง) และสอนตลอดมา จนกระทั่งวิทยาลัยวิชาการศึกษา ได้แต่งตั้งให้ท่านเป็น ศาสตราจารย์พิเศษ เมื่อ พ.ศ. 2516 และสอนต่อมาจนถึงแก่อนิจกรรม

ท่านอาจารย์ขจร ให้ความสำคัญกับการถ่ายทอดความรู้แก่ลูกศิษย์มาก ว่าจะต้อง ได้ความรู้จากผู้ หรือนักประวัติศาสตร์ผู้เชี่ยวชาญโดยเฉพาะเรื่องมาบรรยายพิเศษ ดังที่ท่าน เชิญ คุณติเรก กุลสิริสวัสดิ์ ผู้เชี่ยวชาญเรื่องโลกมุสลิม มาบรรยายเรื่อง ความสัมพันธ์ไทย – เอเชีย สมัยอยุธยา²⁰ คุณติเรก กุลสิริสวัสดิ์ จึงเป็นอาจารย์พิเศษของอาจารย์พิเศษ และ อีกครั้งหนึ่ง ท่านเชิญ ศ.ดร.เดวิด เค. วัลยอาจ นักประวัติศาสตร์ไทยชาวอเมริกันแห่งมหาวิท ยาลัยคอร์เนล ผู้แต่งหนังสือ *Thailand : A Short History* (เพิ่งมีการแปลเป็นภาษาไทยในชื่อ *ประวัติศาสตร์ไทยฉบับสังเขป* หลังจากพิมพ์ครั้งแรกร่วม 30 ปี !) มาบรรยายพิเศษให้กับ คณะจารย์และนักศึกษาภาควิชาประวัติศาสตร์ มศว²¹ ดร.วัลยอาจ นับถือในความรู้ทาง ประวัติศาสตร์ของท่านอาจารย์ขจร ทำนองเดียวกับนักประวัติศาสตร์ต่างชาติอีกหลายคน ที่ ศึกษาประวัติศาสตร์ไทย

เฉพาะที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยวิชาการศึกษา (มศว) ท่านอาจารย์ขจร ยัง คงสอนประวัติศาสตร์ไทยเชิงวิเคราะห์ ในลักษณะเดียวกันกับคำของ ศ.ดร.สาโรช บัวศรี และ ผศ.บุญสม ก้านสังวร ในรายวิชาประวัติศาสตร์ไทย 1 ตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงสมัยอยุธยา และ ผศ.วรุณยุพา สนิทวงศ์ (ท่านผู้หญิง ผศ.วรุณยุพา สนิทวงศ์ สอนประวัติศาสตร์ไทย 2) การ

¹⁹ จดหมายของ ผศ.บุญสม ก้านสังวร ลงวันที่ 25 มีนาคม 2556 ถึงผม ที่ขอความกรุณาให้เขียนเกี่ยวกับท่านอาจารย์ขจร ที่จริงเขียนมายาวกว่านี้

²⁰ ผลงานของท่านที่พิมพ์เผยแพร่ต่อมา เช่น “ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย”, แปล “สำเนา กษัตริย์สุลัยมาน” จาก *The Ship of Sulalman*

²¹ ในครั้งนั้น ดร.เดวิด เค. วัลยอาจ ได้กล่าวชื่นชมภาควิชาประวัติศาสตร์ มศว ว่า ดีที่สุดในประเทศไทย เพราะนอกจากมีการ สอนที่ดีแล้ว ยังมีสิ่งพิมพ์ทางวิชาการ ทั้งหนังสือ และวารสารของตนเอง

สอนของอาจารย์ทั้งสอง ทำให้พีชพันธุ้เพื่อการค้นคว้าหาความจริงในประวัติศาสตร์ เพิ่มปริมาณและก้าวหน้าได้ผลดียิ่งขึ้น ลูกศิษย์ที่สำเร็จการศึกษาเกือบทุกคนเป็นอาจารย์ในหลายมหาวิทยาลัยและวิทยาลัย อีกทั้งค้นคว้าเพิ่มพูนความจริงในประวัติศาสตร์ไทยมากขึ้น และทำให้พีชพันธุ้องงามยิ่งขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น ท่านยังสนับสนุนการพิมพ์หนังสือและวารสารของภาควิชา โดยมอบผลงานให้พิมพ์เป็นหนังสือ และเขียนบทความในวารสาร*ประวัติศาสตร์*

ท่านอาจารย์ขจร ไม่ได้สอนลูกศิษย์เฉพาะเมื่ออยู่ในสถาบันการศึกษา แต่ความเมตตาเอื้ออาทรต่อลูกศิษย์ ได้แผ่ไปถึงเมื่อลูกศิษย์จบการศึกษาและออกไปทำงานแล้ว โดยการเขียนจดหมาย (บนกระดาษขนาดเดียวกันกับที่เขียน *ประวัติโดยสังเขป* และตัวหนังสือเล็กๆ) ถึงลูกศิษย์หลายคน เช่น คุณสุรัตน์ วราศรีรัตน์ (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร – ลาสุดอยู่ที่วิทยาลัยโยนก จังหวัดลำปาง) คุณสมโชติ อ่องสกุล (ปัจจุบันเป็น รองศาสตราจารย์ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และประสบความสำเร็จอย่างสูงในทางวิชาการ ได้รับยกย่องเป็นอาจารย์ดีเด่นแห่งชาติ สาขาสังคมศาสตร์ ประจำปี 2548) รวมทั้งผมด้วย

จดหมายของท่านอาจารย์ขจรถึงวุฒิชัย

ในจดหมายถึงผม (ดังตัวอย่าง) ให้ทั้งความรู้ ความคิด หลักฐานการค้นคว้าหาความจริงในประวัติศาสตร์ไทย ข้อความในตอนท้ายจดหมายตัวอย่างนี้สำคัญมาก ท่านมีความเห็นเกี่ยวกับถิ่นกำเนิดของเผ่าไทยว่า “เผ่าไทยโผล่ในประวัติศาสตร์ บริเวณต้นแม่น้ำเหลือง หลักฐานก็คือ พจนานุกรม Er-yah อันเก่าแก่ของจีน เก็บถ้อยคำในสมัย Chou²² มีคำว่า หนอน, ฝี่เสื่อ ปรากฏอยู่ในพจนานุกรมนั้น ซึ่งจีนแปลไม่ได้และไม่รู้” แต่คนไทยรู้ เพราะเป็นคำธรรมดาสำหรับคนไทยเรา นี่เอง ผมขอฝากต่อให้ผู้สนใจเรื่องนี้ศึกษาต่อด้วย

นอกจากให้ความรู้ ความคิดทางประวัติศาสตร์ ท่านอาจารย์ขจร ยังให้ข้อคิดเกี่ยวกับชีวิตด้วย ดังจดหมายที่เขียนถึงคุณสุรัตน์ ที่ว่า “จากไม่มีอะไร และไม่ซำก็จะจากไปโดยไม่มีอะไร อ้ายที่เหลือไว้ in your life จะเป็นประโยชน์กับใครนั้นสำคัญ”²³ ข้อความนี้ผมอยากให้เป็นคติเตือนใจ ไม่เพียงแต่คุณสุรัตน์ แต่กับคนไทยหรือคนทั้งโลกด้วย ได้คิดว่า จะฝากอะไรไว้กับโลก ให้คนกล่าวถึง รำลึกถึงด้านใด อนุสรณ์แห่งชีวิตเป็นอย่างไร แม้ว่าเวลาจะผ่านไปเนิ่นนานเท่าใดก็ตาม

²² คือ ราชวงศ์โจว – ปัจจุบันเขียนในระบบพินอิน เป็น Zhou (อยู่ระหว่างประมาณ 1122 – 221 ปีก่อน ค.ศ.) จดหมายถึงผมอีกหลายฉบับเก็บไว้ที่ห้อง ศ.ขจร สุขพานิช สำนักหอสมุดกลาง มศว

²³ “คติเตือนใจ จากจดหมายท่านอาจารย์ (ฉบับที่ 3)” ตูใน *งานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช*, หน้า (68)

จึงเห็นได้ว่า ท่านอาจารย์ขจร ไม่ได้เป็นเพียงนักประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ที่สำคัญของไทย แต่ท่านยังเป็นครูที่ห่วงใยลูกศิษย์ในหลายๆ เรื่อง มรดก “in your life” ที่มอบให้วงการประวัติศาสตร์ไทย ในเรื่อง ผลงานการค้นคว้าที่พิมพ์เผยแพร่ออกมามากมาย วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ และห้อง ศ.ขจร สุขพานิช ที่เป็นชุมทรัพย์แห่งความรู้ อันมหาศาล จะเป็นประโยชน์ต่อคนไทย และวงการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ไทยตลอดไปชั่วกาลนาน ไม่เพียงในวาระครบ 100 ปี แห่งปีเกิดของท่านใน พ.ศ. 2556 นี้เท่านั้น

บรรณานุกรมเลือกสรร

- ขจร สุขพานิช. **ข้อมูลประวัติศาสตร์ สมัยก่อนสุโขทัย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา. 2545.
- ขจร สุขพานิช. **ข้อมูลประวัติศาสตร์ สมัยสุโขทัย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา. 2544.
- ขจร สุขพานิช. **อยุธยาราชธานี**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา. 2544.
- ขจร สุขพานิช. **อยุธยาคดี**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา. 2545.
- ขจร สุขพานิช. **ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยบางกอก**. กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. 2518.
- ขจร สุขพานิช. **ออกญาวิไชเยนทร์ และการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์**. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า. 2506.
- ขจร สุขพานิช. **ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย**. พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ นางชิต ชุ่มไพโรจน์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม พระนคร 16 สิงหาคม 2514.
- ขจร สุขพานิช. **ฐานันดรไพร่**. กรุงเทพฯ : ต้นอ้อ 1999 จำกัด. 2542.
- ขจร สุขพานิช. **ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 1600 – 2310**. กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. 2521.
- จันทร์ฉาย ภักดีอิคม. (แปล). **กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน**. กรุงเทพฯ : สมาคมประวัติศาสตร์ฯ. 2532.
- งานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์พิเศษ ขจร สุขพานิช. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศรีอนันต์. 2521.
- คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ฯ และ วุฒิชัย มูลศิลป์ (บรรณาธิการ). **อนุสรณ์ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. 2521.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. “ไพร่เลือกนาย – ตามใจไพร่สมัคร พ.ศ. 2411 – 2442”. **วารสารราชบัณฑิตยสถาน**. ปีที่ 37 ฉบับที่ 3 กรกฎาคม – กันยายน 2555.
- หมายเหตุ** หนังสือหลายเล่มของท่านอาจารย์ขจร มีการพิมพ์ซ้ำหลายครั้ง